

Indhold	
Resumé.....	3
Summary	3
1.0 Introduktion.....	4
2.0 Topografi og kulturhistorisk baggrund	4
2.1 Frederiksborggade.....	5
2.2 Rosenborggade.....	5
2.3 Tornebuskegade	6
2.4 Sankt Gertruds Stræde	6
2.5 Kultorget	6
2.6 Pustervig	7
3.0 Arkæologisk baggrund.....	7
4.0 Formål	8
5.0 Metode	8
5.1 Udgravnings- og dokumentationsmetodologi.....	8
5.2 Fund indsamling og registreringsmetodologi	9
5.3 Naturvidenskabelige prøver metodologi.....	9
5.4 Arkiv og dokumentationsopbevaring.....	9
6.0 Udgravningen.....	10
6.1 Anlæg og bevaringsforhold.....	10
6.1.1 Rosenborggade.....	10
6.1.2 Frederiksborggade.....	11
6.2 Fundtyper	11
6.3 Videnskabelige analyser	11
7.0 Resultater	12
7.1 Vold og befæstning	13
7.2 Bebyggelse	13
7.3 Opfylds- og kulturlag	14
8.0 Vurdering	14
8.1 Bevaringsforhold.....	14
8.2 Fundtyper	15
8.3 Videnskabelige analyser	15
8.4 Kulturhistorie	15
9.0 Referencer	16
10.0 Administrative data	16
11.0 Bilag.....	17

Resumé

I forbindelse med anlæggelsen af nye fjernvarmerør i gaderne Rosenborggade, Frederiksborggade, Tornebuskegade, Sankt Gertruds Stræde og Pustervig – inklusiv flere baggårde til de nævnte gader, foretog Københavns Bymuseum et arkæologisk tilsyn med gravearbejdet. Disse gader menes at skære både den middelalderlige befæstning og den indenbys ældste bebyggelse. Det nuværende gadenet er anlagt efter sløjfningen af befæstningen. Voldens terræn og forløb er ret ukendt i dette område. Ved undersøgelsen blev der i Rosenborggade påtruffet et muligt voldforløb. Dette formodes at være den middelalderlige befæstning, der krydser gaden. I krydset Rosenborggade/Frederiksborggade blev der registreret intakte kulturlag, der kan stamme fra den ældste middelalderlige aktivitet i området. Dog afventer Københavns Museum resultatet af en datering ud fra den udtagne jordprøve fra NOK. Derudover blev der i flere baggårde registreret fundamenter, der kan stamme fra tiden før branden i 1728.

Summary

In connection with the construction of new district heating pipes in the streets Rosenborggade, Frederiksborggade, Tornebuskegade, Sankt Gertruds Stræde and Pustervig - including several of their backyards, Museum of Copenhagen conducted an archaeological monitoring of excavation work. These streets are believed to cut both the medieval fortress and the oldest urban settlements. The existing street network is brought after the cancelling of the medieval fortifications. The structure and terrain of the fortification is relatively unknown in this area. The fortification was presumably found in Rosenborggade. This is supposed to be the medieval fortifications that crosses the street. At the intersection Rosenborggade / Frederiksborggade were recorded intact culture layers, which may originate from the earliest medieval activity in the area. However, the Copenhagen Museum awaits the outcome of an analyze from a soil sample analyzed at NOK. Additionally, in several backyards was there registered foundations, which may originate from buildings before the fire in 1728.

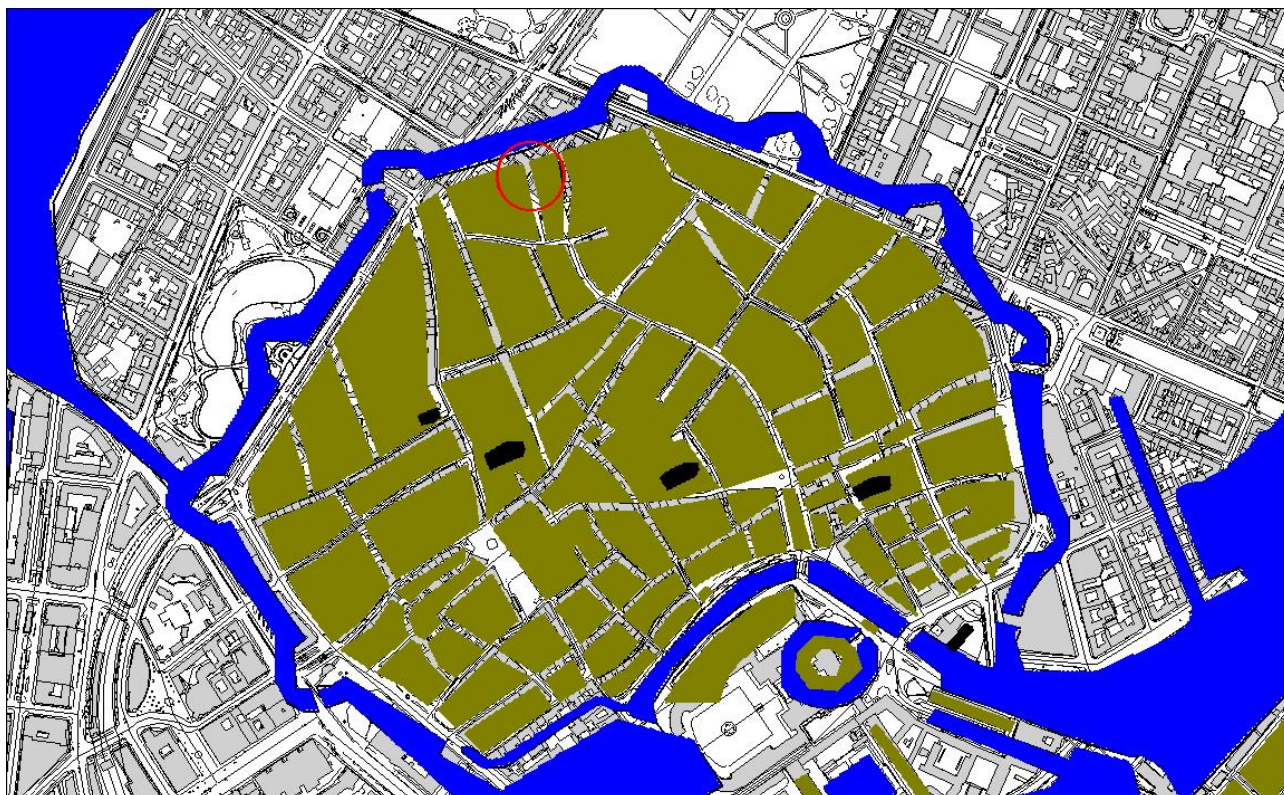
1.0 Introduktion

I forbindelse med etableringen af fjernvarme på Rosenborggade 1A-9 & 2-10, Frederiksborggade 1-5 & 4-8, Sankt Gertruds Stræde, Nørre Voldgade 88-104, Tornebuskegade 1-9 samt Pustervig førte Københavns Museum arkæologisk tilsyn med sagen (se fig.1).

2.0 Topografi og kulturhistorisk baggrund

Området er meget interessant set ud fra et arkæologisk synspunkt, da det ligger indenfor og på kanten af den middelalderlige bybefæstning (se fig.2). Området, hvor fjernevarmen skulle nedgraves skråner 0,86m fra nord mod syd (med kote 8,86 DVR90 i nord og kote 7,82 i syd) og 0,35m fra vest mod øst (med kote 8,85 og kote 8,5 i øst). Dette sker indenfor et område på ca. 200m.

Den middelalderlige voldlinje mellem Nørreport og Gothersgade menes at være gået fra Nørreport til hjørnet af Frederiksborggade og Rosenborggade, for så at fortsætte videre tværs over Skt. Gertruds Stræde, under karréen mellem Rosenborggade, Skt. Gertruds Stræde, Hausergade og Åbenrå. Efter at have krydset Åbenrå, fortsatte voldlinjen ud mod Gothersgade, og løb parallelt med denne omtrent fra Landemærket og et stykke ned mod Kongens Nytorv.

Figur 2 Den middelalderlige bys udstrækning. Det berørte område er markeret med rødt.

I starten af middelalderen lå området ubenyttet hen (se bilag 1) og var i slutningen af 1300-tallet en del af Rosengården; et område uden åbenlys funktion, men som lå i udkanten af byen som åbent areal (se bilag 2). I 1400-tallet fungerede området som urtehøve til Københavns Slot og gik under

navnet ”hushaven” (Frederiksen 1981:4). Selve området har været meget sumpet og deraf ubebygget helt frem til starten af 1500-tallet (se bilag 3).

I slutningen af middelalderen bliver det åbne areal langsomt bebygget. Området udstykkedes i 1400-tallet og Sankt Gertruds Kapel anlægges (se bilag 3) nær vore dages Pustervig. Efter reformationen i 1536 benyttedes disse bygninger til verdslige formål. Om der har været kirkegård tilknyttet kapellet vides ikke med sikkerhed.

I 1600-tallet iværksatte Christian IV en renovation af den østre vold. Det indebar en udvidelse af forsvaret af København, og voldlinjen blev anlagt umiddelbart på ydersiden af det allerede eksisterende voldanlæg (se bilag 4). Yderligere byggede han flere bastioner på voldene. En af disse var Skt. Gertruds Bastion. Den synes at skulle ligge, hvor Rosenborggade i dag ligger. Dens eksakte placering er dog ukendt i de arkæologiske kilder. Da dette arbejde var færdigt havde kongen allerede planer om at udvide byens areal yderligere og dermed gjorde den netop færdige østvold overflødig. I 1647 var nedbrydningen af den gamle Øster Vold gået i gang, inden den nye vold var blevet færdig¹.

Da Skt. Gertruds Bastion blev sløjft i 1640'erne i forbindelse med anlæggelsen af den nye Østervold til Kastellet, opstod der et helt nyt gadenet, og en del nye grunde inden for den gamle by kom til (se bilag 5). Nørre Vold var rykket lidt udad fra omkring Nørre Port og mod øst, og grundene i vest for den nyanlagte Ny Kongensgade (der fra 1664 kaldtes Gothersgade) blev udstykket. Selv om den gamle Øster Vold var revet ned i 1647, og grundene udstykkedes, var der formodentlig stadig betydelige rester af voldgravene tilbage².

Hele området blev i 1728 ramt af den voldsomme brand, og alle huse i området blev herefter erstattet af de såkaldte ildebrandshuse.

2.1 Frederiksborggade

Gaden blev anlagt i 1656 og gik i første omgang kun til Rosenborggade (se bilag 5). I 1670'erne blev Frederiksborggade ført igennem fra den allerede eksisterende del af byen ud for den nye Nørreport ned til Købmagergade. Den blev altså den nye indfaldsvej fra byens opland i nord, og det blev stedet, hvor bønderne på torvedage holdt med deres vogne³.

Gaden fik sit navn efter det forhold, at gaden udgjorde den første del af turen til Frederiksborg Slot i Hillerød. Husene, der var blevet bygget efter branden i 1728, blev revet ned omkring slutningen af 1800-tallet, ét dog først i 1944, så samtlige huse på gaden er i dag af nyere dato⁴.

I 1999 blev der undersøgt murværk i Frederiksborggade nr. 12⁵. Dele af samme murværk blev undersøgt i 1899 af Nationalmuseet. Murværket blev opfattet som en kam i en voldgrav. I forbindelse med 1999-undersøgelsen blev der foretaget en luminiscensdatering, der daterede opførelsen af kammen til 1620, hvilket stemmer overens med de skriftlige kilders datering.

2.2 Rosenborggade

Mellem den tidligere anlagte Frederiksborggade og den nye Gothersgade anlagde man Rosenborggade tværs over Skt. Gertruds Bastion. Rosenborggade blev anlagt i 1655⁶ for at give adgang til de nye grunde, der blev frigivet ved udvidelsen af voldene. Navnet kom af Rosenborg

1 Lindberg 1996:387

2 Lindberg 1996:418

3 Lindberg 1996: 305

4 Tønnesen 1988:331f.

5 KBM 2097

6 Ramsing 1996, side 8.

Slot, der lå som point de vue for enden af gaden⁷. Samtlige huse i gaden gik til under branden i 1728 og blev ligeledes afløst af ildebrandshuse. Disse står dog ikke den dag i dag, hvor langt de fleste huse i gaden enten er af nyere dato eller meget kraftigt ombyggede⁸.

I 1947 blev der foretaget undersøgelser på hjørnet af Frederiksborggade og Rosenborggade, hvor der blev afdækket opkastet undergrundsmateriale nord for en fordybning. En geoteknisk rapport fra nr. 19 viste, at der på stedet lå kulturaflejringer indtil omkring kote 3,5 KNN. I 2003 blev der under nedlæggelse af fjernvarmerør undersøgt vold og voldgrav i Åbenrå⁹.

2.3 Tornebuskegade

I forlængelse af Rosenborggade anlagde man Tornebuskegade som sidegade til Rosenborggade. Den har sandsynligvis fået sit navn efter den tidligere bevoksning i området, der stammede fra Rosengården¹⁰.

I 1945 blev der i nr. 4 og 6 blev der registreret dele af Christian IV's bastionsanlæg. Derudover findes der ingen andre arkæologiske oplysninger fra gaden.

2.4 Sankt Gertruds Stræde

På hjørnet af Pustervig og Sankt Gertruds Stræde lå Sankt Gertruds kapel. Sankt Gertrud var de vejfarendes og de syge pilgrimmes helgeninde. Gertrudskapeller med tilhørende gæstehuse blev ofte lagt ved byernes udkant. Der var bygninger til badestue og andre bekvemmeligheder, og i en særskilt bygning skulle der være åbent hospital for alle fattige vandrede pilgrimme. I 1530 måtte hospitalet lukke, og de syge og fattige blev overført til Helligånds Hospitalet. I 1573 var Sankt Gertruds kapels bygninger indrettet til en adelsgård med en stor have til¹¹. Arealet strakte sig fra Pustervig i syd op til Østervold bag ejendommene langs Sankt Gertruds Stræde. De omkringliggende grunde, der havde udgjort en del af Rosengården, blev kun langsomt bebygget. Det fandt en udstykning sted i 1400-tallet og flere af de omkringliggende små gader blev anlagt som adgangsveje¹².

Et nyt Sankt Gertruds Stræde opstod, eller rettere det gamle forlængedes op til Rosenborggade omkring 1650. Gaden omtales første gang i 1655¹³. Indtil 1680 løb Købmagergade ud i Skt. Gertruds Stræde. Derefter åbnedes den frie passage til Nørreport via Frederiksborggade. Gaden beskadigedes slemt under branden i 1728. Flere af husene opført efter branden står den dag i dag¹⁴. Midt i 1700-tallet blev flere grunde udstykket.

I 1954 blev der i Skt. Gertruds Stræde nr. 6 undersøgt fundamentdele af munkesten og flensborgsten fra 1700-1800-årene samt en trækonstruktion 4,15 meter under gadeniveau. Herudover kendes hverken kapellet eller kirkegården arkæologisk.

2.5 Kultorget

Kultorget var også en del af Rosengården, og dermed ubebygget et stykke ind i middelalderen. Torvet anlagdes efter branden i 1728 og blev hårdt ramt af englændernes bombardement i 1807. Alle huse, på nær ét, genopførtes efter 1807, hvoraf en del stadig står den dag i dag. Pladsen er dog

7 Lindberg 1996:419

8 Tønnesen 1988:230ff.

9 KBM 2882

10 Tønnesen 1988:235

11 Lindberg 1996:305

12 Lindberg 1996:319

13 Ramsing 1996:8

14 Tønnesen 1988:327

også præget af en del nybyggerier¹⁵. Kultorget fik sit navn efter de nordsjællandske kulsviere, der solgte varer der¹⁶.

I 1955 blev der langs Pustervig afdækket murrester af ”middelalderlig oprindelse”. I 1986 blev der på hjørnet til Rosengården undersøgt munkestensmurværk, der stod på kampestensfundament. Dette murværk stod 1 meter under overfladen. I 2003 blev der i ni udgravningsfelter på Kultorget undersøgt bygninger, brolægninger og kulturlag fra 1500-1600-tallet¹⁷. En eventuel kirkegård er ikke blevet påvist arkæologisk.

2.6 Pustervig

Pustervig fik først sit nuværende forløb fra Kultorget til Hauserplads efter bombardementet i 1807, hvor grunden, som Pustervig tidligere endte ved, udstykkedes¹⁸. Oprindeligt har der formodentlig været tale om, at strædet har været indkørsel til Sct. Gertruds gård¹⁹.

Der er foreløbig ikke registreret arkæologiske forekomster i Pustervig.

3.0 Arkæologisk baggrund

Her følger en oversigt over tidligere gravninger, baseret på Københavns Museums arkæologiske arkiv:

Bebyggelse

KBM 320, Frederiksborggade 7, registrering af vandledning.

KBM 344, Sct. Gertruds stræde 6, registrering af murværk.

KBM 2794 Kultorget, (Sb-nr.020306-256), registrering af bygninger, brolægninger og kulturlag fra 15-1600-tallet.

Uden j.nr. 1989, Sct. Gertruds Stræde 10, fund af brønd, ukendt alder, muligvis 1700-tallet.

Uden j.nr., 1897, Frederiksborggade 12, registrering af murværk.

Opfylds- og kulturlag

KBM 3052 Frederiksborggade, (Sb-nr. 020306-345,), registrering af kulturlag fra middelalder og nyere tid.

KBM 3052, Rosenborggade, (Sb-nr. 020306-343), registrering af 1700-tals kulturlag.

KBM 3052, Kultorget, (Sb-nr. 020306-339), registrering af kulturlag fra 15-1600-tallet.

Uden j.nr. 1954, Sct. Gertrudsstræde 6, registrering af kulturlag, ukendt alder.

Voldareal og befæstning

KBM 2097, Frederiksborggade 12, (Sb-nr. 020306-186), registrering af murværk, sandsynligvis en kam fra Chr. 4's renovering af voldanlægget 1606-24.

KBM 2882, Rosenborggade mm, påtruffet dele af vold og voldgrav i Åbenrå som formodes at stamme fra den middelalderlige befæstning, der krydser gaden.

Uden j.nr. 1915, registrering af bastionsanlæg på Rosenborggade.

Uden j.nr. 1945, registrering af bastionsanlæg i Tornebuskegade.

Uden j.nr. 1959, registrering af ”svært murværk” på hjørnet af Gothersgade og Nørre Voldgade.

¹⁵ Tønnesen 1988:302ff

¹⁶ Ramsing 1979:12

¹⁷ KBM 2794

¹⁸ Tønnesen 1988:322; Forchhammer 1947:99

¹⁹ Ramsing 1996:8

4.0 Formål

De berørte områder har stort arkæologisk potentiale. Alene områdets kontinuerlige bebyggelsehistorie som en del af Københavns middelalderlige bykerne taler for områdets markante arkæologiske og historiske interesse. Ligeledes er området interessant i forbindelse med den middelalderlige befæstning samt Christian IV's renovering af samme. Voldens placering og forløb kendes ikke med sikkerhed og er kun sparsomt erkendt arkæologisk.

Det vurderedes, at der ved gravarbejdet kunne påtræffes dele af tidligere generationer af bebyggelse samt opfylds- og kulturlag, som er aflejlrede i området. Derudover var det sandsynligt at dele af befæstningen berørtes, da arealet var beliggende meget tæt på det gamle voldareal.

5.0 Metode

Grundet udgravningens ustabile forløb med mange afbrudte graveperioder var der flere arkæologer og studenter inde over sagen. Da det var ikke hensigtsmæssigt at følge gravearbejdet konstant, blev der ført tilsyn, når der fra den pågældende arkæologs side blev vurderet, at det var nødvendigt. Grundet det store skift i bemanning på sagen samt de skiftende graveperioder opstod der nogle praktiske problemer. Brist i kommunikation mellem gravefolk og arkæologer resulterede i, at enkelte områder blev gravet uden arkæologisk tilsyn²⁰. Det blev dog vurderet ud fra gravefolkernes forklaring af disse graveforløb, at der ikke var gået uvurderlig information tabt.

5.1 Udgravnings- og dokumentationsmetodologi

Det arkæologiske tilsyn forgik primært som dagsarbejde i perioden d. 9/2 – 7/6 2010. En enkelt uge (22 - 25/3 2010 – begge dage inklusiv) blev det besluttet at udføre gravearbejdet som natarbejde, hvor Frederiksborggade skulle krydses. Dette blev gjort for at mindske generne for butikkerne og de handlende i gågaden i dagtimerne.

Tracéet havde en NØ-SV-lig og SØ-NV-lig gående retning og blev gravet primært i Rosenborggade til krydset ved Frederiksborggade. Derudover blev der gravet både på langs og på tværs i Frederiksborggade. Grøften havde en længde på ca. 122m, var primært 1,5m bred og med en primær dybde på ca. 1,5m. Enkelte steder skulle der graves ned til en dybde af 2,5m.

Derudover blev der gravet i flere af baggårdene til de nævnte gader (se fig.1.).

Tracéet blev gravet af Aarsleff-Kamco primært med en gravmaskine med en 60cm bredt skovl. Ved vurdering af arkæologisk interessante forhold, blev gravearbejdet stoppe midlertidigt

Figur 3 Arbejdsfoto. Krydset Frederiksborggade/Rosenborggade

²⁰ Dette gælder bl.a. for Tornebuskegade og Pustervig

for at en registrering kunne gennemføres. Dette blev gjort hurtigt og effektivt, så gravearbejdet kunne fortsætte uden større forsinkelse fra arkæologernes side. Ofte kunne de arkæologiske relationer og forhold bedst erkendes i profilerne efter at gravemaskinen havde nået den beregnede dybde i traceet. Omkring kloak og kabler brugte Aarsleff-Kamco en skovl til at grave. Arkæologiske anlæg og lag blev rensat af arkæologerne ved brug af graveske og skovl.

Af sikkerhedsmæssige årsager var det ikke muligt at opholde sig i grøfterne. Nedstyrtningsfare samt pladsproblemer var årsag til at profilerne ikke blev tegnet målfast ind, men derimod skitseret og fotograferet.

Grøften blev målt ind i forhold til faste punkter (hjørnerne af de stående bygninger), som kan ses på matrikelkortet, og oversigts plantegning blev tegnet i 1:250 ud fra Københavns Energis ledningsplanerne. Øvrige tegninger er indtegnet i målestok efter hvad der synes hensigtsmæssig. Et målebånd blev brugt ved opmålingen af, hvor grøften var placeret. Koterne er udtaget fra ledningsplanerne udleveret af Københavns Energi. Derfor er alle koter målt i forhold til eksisterende gadeniveau og derefter omregnet til DVR90. Øvrige plan- og profiltegningerne blev skitseret.

Fotos blev i den første periode (1/3 – 17/3 2010) taget med mobiltelefon (Nokia 2330 classic) da der ikke var andre tilgængelige kameraer på museet. Herefter (23/3 – 23/4 2010) blev fotos taget med et Olympus μ 720 SW 7,1 megapixel kamera for at dokumentere arkæologiske interessant lag og anlæg. En tommestok blev brugt som målestok.

Der blev ikke anvendt totalstation eller registrering på lagark til senere brug i Intrasis eftersom denne teknologi på udgravningens tidspunkt ikke var opstillet til brug fra museets side. Efterfølgende er de registrerede data digitaliseret og ført ind i Intrasis.

5.2 Fundindsamling og registreringsmetodologi

Fundene blev samlet ind ved brug af graveske og relateret til bestemte lag og lagt i plastikposer. Der blev skrevet oplysninger på manilla-mærkerne og fundposerne (KBM nummer, udgravningsnavn, lag, initial og dato), inden de blev fragtet til Københavns Museum for at blive registreret. Fundene blev ikke vasket, da det vurderedes ikke at være nødvendigt for en analyse af dem.

Fundene blev registreret af registrator cand.mag. Rikke Søndergaard Kristensen, som ligeledes har udarbejdet fundrapporten (se bilag 6).

5.3 Naturvidenskabelige prøver metodologi

Der blev udtaget en jordprøve til makrofossilanalyse. Prøven blev valgt ud fra dens placering og sammensætning²¹.

Efter godkendelsen af museumsinspektør cand.mag. Hoda El-Sharnouby, (ansvarlig for Københavns Museums naturvidenskabelig prøver) samt Kulturarvsstyrelsen (KUAS), blev jordprøven sendt til Mette Marie Hald fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling.

5.4 Arkiv og dokumentationsopbevaring

Beretningen og alle oplysninger og dokumentation er arkiveret hos Københavns Museum under sagsnummer KBM 3906, internt sagsnummer 2115. En elektronisk kopi af beretningen bliver sendt til KUAS, en kopi sendes til bygherre, mens en digital- og papir kopi også bliver gemt i arkivet hos Københavns Museum.

²¹ Se afsnit 6.3

6.0 Udgravningen

Generelt bar resultaterne præget af at den øverste meter til halvanden var forstyrret af diverse recente kabler og rørnedlæggelser. Dette gjorde gravearbejdet yderst besværligt og ikke mindst usikkert at bevæge sig ned i traceet. Dette var også den primære grund til at gravearbejdet ofte blev afbrudt.

6.1 Anlæg og bevaringsforhold

Der blev i alt registreret 15 anlæg, hvoraf 8 stammer fra dele af fundamenter og mulig brolægning, og 7 er diverse jordlag inklusiv intakte kulturlag, herunder også lag, der kan henledes til befæstningen (se fig.4).

I det følgende vil resultaterne fra gaderne blive præsenteret.

Type	Anlægsnummer	Placering
Kampesten	A103	Kryds ved Rosenborggade/Frederiksborggade
	A108	Frederiksborggade
	A112	Baggård, Rosenborggade nr. 2
	A115	Baggård, Frederiksborggade 1B
	A111	Baggård, Frederiksborggade 1B
Murværk	A113 (+A114)	Baggård, Rosenborggade nr. 2
	A101	Rosenborggade
Opfyldslag	A102	Rosenborggade
	A104	Frederiksborggade
	A105	Frederiksborggade
	A100	Rosenborggade
	A107	Frederiksborggade
Intakte kulturlag	A109	Frederiksborggade
	A110	Frederiksborggade
	A106	Kryds ved Rosenborggade/Sankt Gertruds Stræde

Figur 4 Oversigt over anlæg

6.1.1 Rosenborggade

Langs med Rosenborggade var der et forholdsvis lille antal jordlag og kun enkelte anlæg (se fig. 5 & 6).

Lagene kunne erkendes som et ubrudt forløb gennem hele traceet i Rosenborggade, og det kunne konstateres, at A100 steg op til 0,42m mod øst (fra kote 7,308 til 7,728 DVR90) for så at falde med 0,23m igen (fra kote 7,728 til 7,498 DVR90) (se fig.7). Lagets tykkelse varierede fra at være minimum 0,50m i vest til 0,30m i øst. Laget blev ligeledes erkendt i hjørnet ved Rosenborggade/Frederiksborggade. Her lå lagets overflade 1,50m under nuværende gadeniveau svarende til kote 7,308 DVR90, hvilket indikerer fortsættelsen på den vestlige stigning af laget. Laget blev beklageligvis ikke registreret i den nordøstligste del af traceet grundet kommunikationsbrist med gravefolk, der gravede stykket uden arkæologisk opsyn. I baggårdene fandtes enkelte anlæg i form af fundamenter.

6.1.2 Frederiksborggade

I Frederiksborggade kom der flere lag og anlæg, end der var i Rosenborggade (se fig.8, 9 og 10). Her kunne lagene til gengæld ikke følges som ubrudte lag eftersom der flere steder på strækning var recente forstyrrelser helt ned til udgravningsgrænsen. Derved var den kun muligt at få enkelte indblik i lagenes forløb og kompleksitet. De recente nedgravninger gjorde det ligeledes usikkert at registrere lag og anlæg nede i grøfterne, da store områder med løst jord og stabilgrus udgjorde en overhængende fare for nedstyrtning. Ligeledes udgjorde de mange kabler og rør en usikkerhed i forhold til at opholde sig nede i grøften, da det næsten var umuligt at bevæge sig rundt imellem dem.

6.2 Fundtyper

Generelt blev der ikke fundet mange genstande, hvilket gjorde lagene sværere at datere og derved sætte i en sammenhæng.

Fundene fra gravningen udgjorde i alt syv keramiske skår samt et enkelt fragment fra en lædersko. Der var i alle tilfælde tale om mindre fragmenter. Læderstykket blev kasseret efter registrering, da bevaringstilstanden ikke var god nok til magasinering.

De keramiske skår bestod af rødbrændte lertøjsskår fra almindeligt dekoreret og udekoreret bordtøj og køkkentøj samt af stilkfragmenter fra kridtpiber.

Den overordnede datering på fundene er 1600-/1700-tallet. Rammedateringen på flere af fundene kan dog være noget bredere (1400-1900), men som helhed kan dateringen på fundene indsnævres til disse to århundreder.

For yderligere oplysninger om de enkelte fund henvises til bilag 6.

6.3 Videnskabelige analyser

Museet afventer analysen af jordprøven S1 fra Nationalmuseet Naturvidenskabelige Afdeling ved Mette Marie Hald. Analysen kan forhåbentlig dateres samt afgøre, om der er tale om et reelt gødningslag, som det hidtil er blevet tolket som på grund af lagets sammensætning indeholdende organisk materiale samt den karakteristiske lugt af møg. Analysen bestod af lag A109 og var ca. 10x10x10cm. Den blev udtaget fra P4 og prøvens top lå i kote 7,088 DVR90.

Figur 5 Lag A101 og A100, Rosenborggade

Figur 6 Lag A101 og A100, krydset Rosenborggade/ Frederiksborggade

Figur 7 Koter på toppen af lag A100 fordelt i Rosenborggade

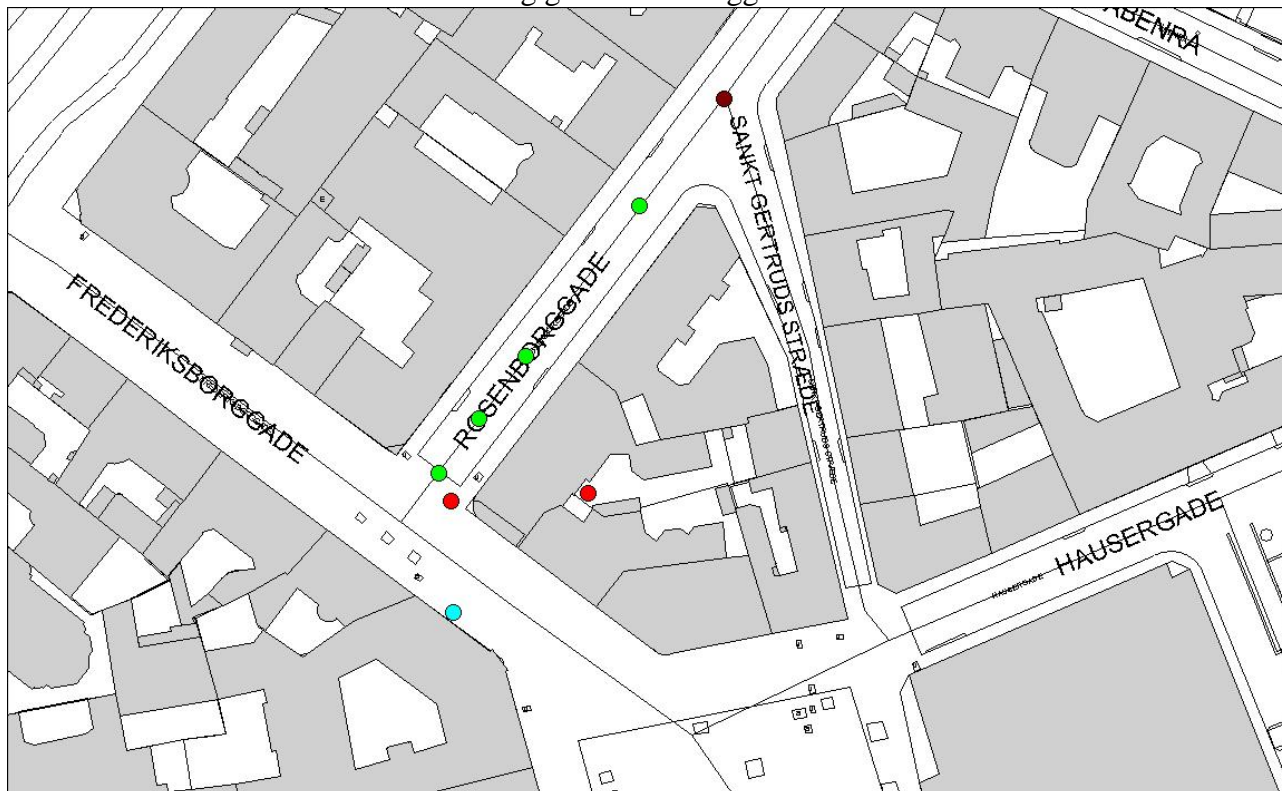
Figur 8 Moderne forstyrrelser omkring kampesten A 103 beliggende i kote 7,388 DVR90

Figur 9 Lag A107, A109 og A110

7.0 Resultater

Som forventet blev der påtruffet jordlag, der tolkes som hørende til det middelalderlige voldanlæg samt fundamenter fra tidligere bygninger i området. Derudover blev der fundet intakte kulturlag, der tolkes til at stamme fra tiden omkring gadernes anlæggelse.

Figur 10 Oversigtskort over registrering af vold og befæstning (grøn), fundamenter ol. (rød), intakte kulturlag (blå) og træ (brun)

7.1 Vold og befæstning

Jordlaget A100 fra Rosenborggade tolkes til at være rester efter den gamle muldoverflade, der har ligget på den middelalderlige vold. Lagets høje beliggenhed i terrænet og dens ensartede hældning og forløb synes at bekræfte dette (se fig.10). Et lignende lag som det kompakte ler lag A102 der var beliggende under den gamle overflade, blev ligeledes fundet i Rosenborggades østlige del samt i Åbenrå under gravning i 2003 og tolkes som opsmidt undergrund²². Dette ligger dog væsentligt dybere end i gades vestlige del, hvilket stemmer godt overens med hældningsforløbet af A100 mod vest. Det opsmidte ler, der minder meget om undergrund tolkes til at stamme fra anlæggelsen af volden, da man anvendte den opgravede jord fra voldgraven til at danne selve jordvolden.

Hvis området skulle befinde sig på indersiden af volden, og derved være en del af den voldgade, der har løbet langs med volden, ville man formode, at der ville være fundet et større antal genstande i form af udsmid/affald, da man må formode at der har været noget trafik på denne gade. Der er heller ingen spor af konstruktion som brolægning eller komprimerede jordlag, der indikerer nogen form for vej- eller stisystem.

7.2 Bebyggelse

Fundamenterne fundet i flere af baggårdene samt langs de eksisterende husfacader tolkes til at høre til huse opført i forbindelse med eller efter gadenettets opførelse i midten og slutningen af 1600-tallet. Fundamenternes placering stemmer godt overens med gadenettets historik og områdets bebyggelse gennem tiden. Der er dog ikke nok af fundamenterne bevaret og heller ingen daterende fund til at kunne sige, om der er tale om fundamenter fra før eller efter branden i 1728. Der er tidligere fundet middelalderligt murværk så højt som 1m til 4,15m under nuværende overflade, så dybden af fundamenterne kan ikke bruges som indikator for en datering.

7.3 Opfylds- og kulturlag

Kun i Frederiksborggade fandtes intakte kulturlag, hvilket kan forklares med områdets udvikling. Lagene tolkes som opfyldt i forbindelse med gadens funktion. Da gaden anlægges blev den hovedfarselsåre ud af byen, hvilket må have øget områdets brug betydeligt. Derved kan der være sket et øget udsnit af almindeligt hushold og i forbindelse med de handlendes boder langs med gaden. Ud fra genstandsmaterialet dateres det dybest erkendt kulturlag (A109) til 16-1700-årene, hvilket kunne tyde på, at det er fra tiden omkring gadens anlæggelse og derved fra før branden i 1728. Tidligere fund af kulturlag i Rosenborggade lå betydelig dybere end de her fundne. Den naturvidenskabelige analyse vil sandsynligvis kunne komme med yderligere informationer til laget. De overliggende lag tolkes som opfyldslag efter 1728, hvor der må være sket en større renovering af området.

Tidligere gravninger i det nuværende gadenet har påvist kulturlag fra senmiddelalderen samt 1600-tallet²³, hvilket stemmer godt overens med de her registrerede lag.

8.0 Vurdering

Områderne berørt af fjernvarmegravningen dækker en del af den nordlige del af den middelalderlige bykerne og befæstning, med center i krydset ved Rosenborggade og Frederiksborggade. Dele af dette område er tidligere blevet undersøgt, men på trods af dette, kan fremtidige arbejder kaste lys over flere vigtige arkæologiske og kulturhistoriske problemstillinger, der ikke hidtil er besvaret.

8.1 Bevaringsforhold

Fylden i de undersøgte felter bestod primært af omrodede og tidligere opgravede affaldslag/opfyldninger. Kun få steder blev urørte lag nået. Dette skyldtes, at langt de fleste nedgravninger blev foretaget omkring ældre tracéer hørende til tidligere rørdelæggelser. Desuden har andre rørføringer i flere tilfælde grebet forstyrrende ind (se fig.11).

Erfaringen fra andre undersøgelser²⁴ viser dog, at

Figur 11 Eksempel på recente forstyrrelser

²³ KBM 3052

tidspunktet for nedgravningen af rør spiller en ganske stor rolle i denne sammenhæng. Såfremt vand- og gasrør er nedgravet i slutningen af 1800-tallet til starten af 1900-tallet, er disse nedgravet ved håndkraft. Den grøft, rørene ligger i, er dermed ganske smal og har kun grebet lidt forstyrrende ind i de underliggende kulturlag. Er rørene derimod gravet ned senere, er der typisk benyttet maskinkraft ved anlægsarbejdet, hvorved den gravede grøft er bredere, og forstyrrelserne af mere markant karakter.

Når ovenstående er sagt, kan det ikke understreges kraftigt nok, at det arkæologiske tilsyn er bydende nødvendigt ved en undersøgelse som denne! Erfaringen viser, at der typisk afdækkes uforstyrrede kulturlag i samme øjeblik, opgravningen foretages udenfor de ældre traceer, hvilket ligeledes var tilfældet ved denne udgravning.

8.2 Fundtyper

Da området har stået uden funktion frem til 1600-årene bærer fundmaterialet præg af dette. Der er ikke fundet mange genstande, hvilket med stor sandsynlighed kan skyldes udgravningsmetoden. De fundne genstande er dog klassiske indenfor perioden og ud fra områdets funktion.

8.3 Videnskabelige analyser

Museet afventer pt. resultatet af analysen af jordprøven.

8.4 Kulturhistorie

Vi har fået bekræftet resultater fra tidligere gravninger samt fra de skriftlige kilder. Der er blevet tilføjet flere små brikker i det store puslespil, der hedder Købehavns udvikling. Samlet kan brikkerne give en mere sikker vurdering af arkæologien i området og dermed være med til at belyse fremtidige problemstillinger, der kan søges belyst ved kommende arkæologiske undersøgelser.

Området har undergået store forandringer på forholdsvis kort tid og har indgået i byens dagligdag i form af beboelse, handel, transport til og fra byen samt været en vigtig del af byens militære befæstningsanlæg.

Det har fra tidligere gravninger²⁵ været muligt at kombinere de arkæologisk fundne genstande og anlæg med informationer fra historiske kilder for at finde frem til hvilke erhverv, der har været drevet i de pågældende ejendomme. Med det sparsomme arkæologiske materiale fundet i baggårdene, har det på denne gravning ikke været muligt at sætte fundamenterne i forbindelse med matrikler og derved med drevne erhverv.

Selvom der forekom forholdsvis få genstande fra udgravningen, betyder det ikke, at området skal anses som fundfattigt. Den grove udgravningsmetode var afgørende faktor for at der ikke blev indsamlet flere fund, hvilket i forbindelse med en fremtidig udgravning i samme område sandsynligvis vil være væsentlig anderledes. Derudover synes der dog med fordel at kunne argumenteres for, at et fremtidigt fokus kan lægges på andre anlæg som eksempelvis fundamenter og konstruktioner samt kulturlagenes forløb og strukturer. Ikke mindst da området tidsmæssigt har sin begyndende kulturhistorie i starten af middelalderen.

Ved fremtidige arbejder i området må der påregnes, at den øverste meter består af recente nedgravninger til kabler og rørnedlæggelser eller består af opfyldt brokkelag. Skal man derimod længere ned, kan der med stor sandsynlighed forekomme kulturlag, voldforløb og fundamenter, hvilket har stor arkæologisk interesse.

²⁴ Bl.a. KBM 2244; KBM 3052

²⁵ KBM 3592

9.0 Referencer

Fabricius, H. 1998. Københavns Topografiske udvikling indtil 1300. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1998*. København.

Forchhammer, O., 1947. *København. Fra Bispeby til Kongestad*. København.

Lindberg, K. 1996. *Sirenernes Stad København. By- og bygningshistorie før 1728*, bind I.

Ramsing, H.U., 1979. *Københavns Ejendomme 1377-1728*, bd. 6 Klædebo Kvarter. København

Ramsing, H.U., 1996. *Københavns Ejendomme 1377 – 1728*, bd. 9 Rosenborg Kvarter. København.

Tønnesen, A. 1988. Nord for Strøget. Bramsen, B. (red.). *København. Før og nu – og aldrig*. Bd. 4. København.

Wassard, E. 1990. Nørrevold, Østervold og Kastellet. Bramsen, B. (red.). *København. Før og nu – og aldrig*. Bd. 10. København.

10.0 Administrative data

KUAS journalnummer	KUAS 2010-7.24.02/KBM-0001
KBM-nr.	KBM 3906
Amt	Københavns Amt
Herred	Sokkelund Herred
Sogn	Københavns Sogn
Betegnelse	Rosenborggade m.fl.
Udgravningens forløb	9/2 – 7/6 2010
Medarbejdere	Cand.mag. Stine Damsbo Winther Cand.mag. Stine Wozniak Cand.mag. Amanda Summerfield Cand.mag. Jens Winther Johansen Stud.mag. Zenon Topcagic
Undersøgt areal i m ² og % af total	I alt er undersøgt ca. 183,75m ² , hvilket svarer til 100 %
Undersøgt volumen i m ³ og % af total	I alt er undersøgt ca. 275,63m ³ , hvilket svarer til 100 %
Koordinatsystem	DKTM zone 3
X- koordinat	1173464,15
Y-koordinat	651803,42
Højde system	DVR/90
Meter over havets overflade	8,4
Bygherre	Københavns Energi Varme
Arkivmateriale	Rapport sendt elektronisk til bygherre, KUAS samt arkiveret på Københavns Museum
Fundmateriale	Ingen genstande er blevet magasineret

11.0 Bilag

Bilag 1

København 1290. Det berørte områder er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996

Bilag 2

København 1377. Det berørte områder er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996

Bilag 3

København 1496. Det berørte områder er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996

Bilag 4

København 1620. Det berørte områder er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996

Bilag 5

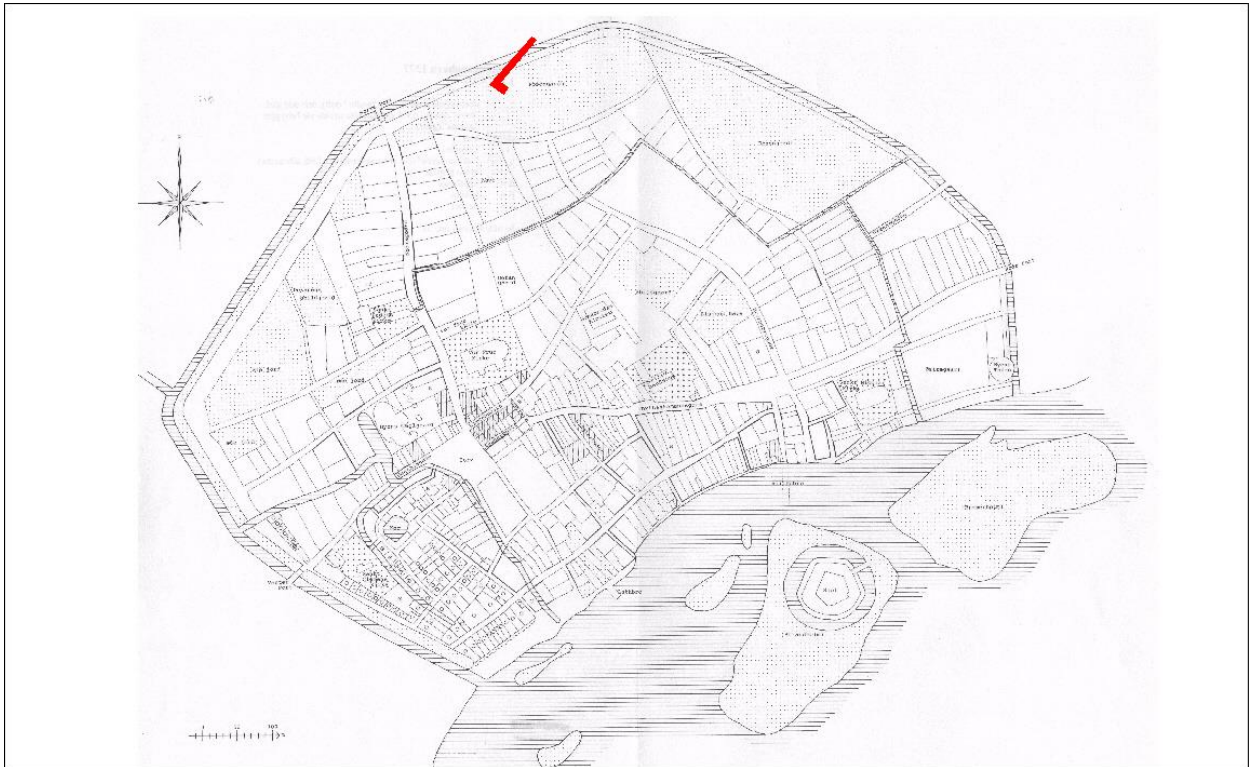
København 1661. Det berørte områder er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996

Bilag 6

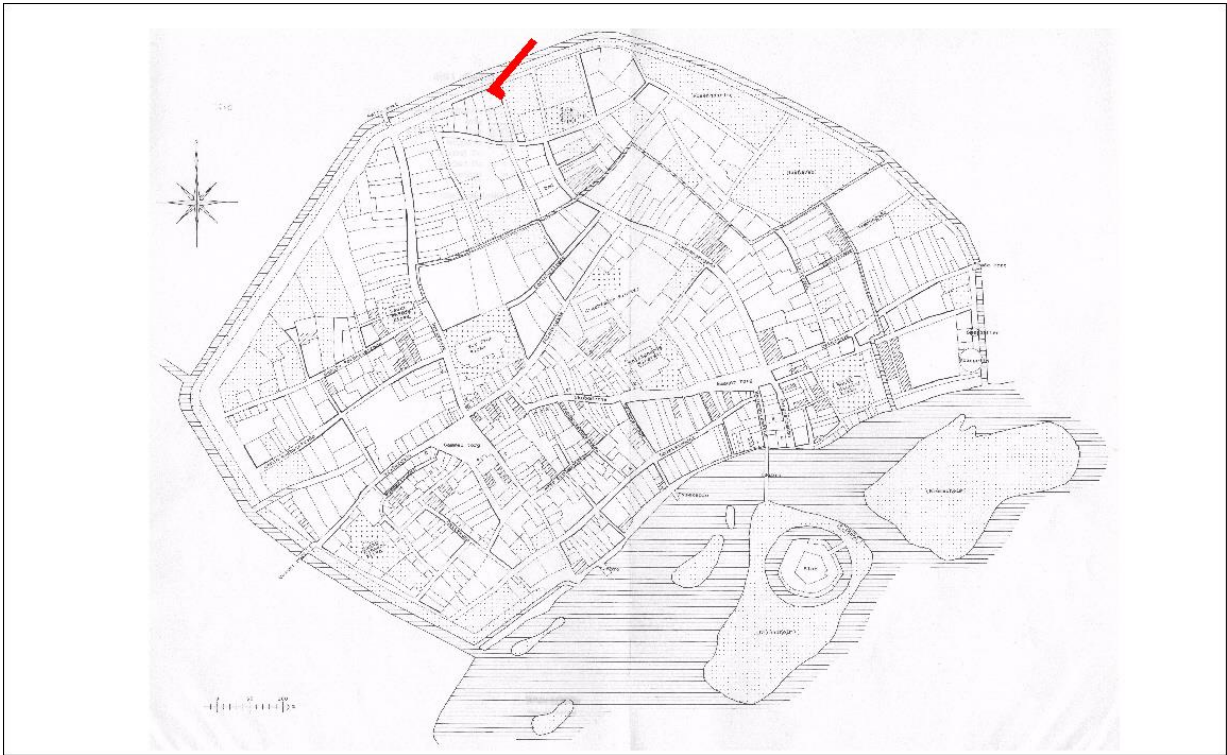
Fundrapport udarbejdet af registrator cand.mag. Rikke Søndergaard Kristensen Københavns Museum.

Bilag 7

Diverse fotos fra udgravningen

Bilag 2 København 1377. Det berørte område er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996.

Bilag 3 København 1496. Det berørte områder er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996.

Bilag 4 København 1620. Det berørte område er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996.

Bilag 5 København 1661. Det berørte områder er markeret med rødt. Rekonstrueret kort fra Lindberg 1996.

Bilag 6

**KBM 3906 – Rosenborggade m.fl.
Fundrapport**

Af fundkoordinator, cand. mag. Rikke Søndergaard Kristensen, august 2010

Konklusion

Registreringen af fundene

Der er i alt registreret otte fund fordelt på i alt syv x-numre.

Alle fund hjemtaget fra gravningen er blevet registreret og behandlet i nærværende fundrapport.

De registrerede fund er, foruden at være behandlet i nærværende fundrapport, indført i Bymuseets registreringsdatabase.

Datering

Den overordnede datering på fundene er 1600-/1700-tallet. Ramme dateringen på flere af fundene kan dog være noget bredere (1400-1900), men som helhed kan dateringen på fundene indsnævres til disse to århundreder.

Fundene

Fundene udgøres af syv keramiske skår samt et enkelt fragment fra en læder sko. Der er i alle tilfælde tale om mindre fragmenter.

Læderstykket er valgt kasseret efter registrering, da bevaringstilstanden ikke var god nok til magasinering.

De keramiske skår består af rødbrændte lertøjsskår fra almindeligt dekoreret og udekoreret bordtøj og køkkentøj samt af stilkfragmenter fra kridtpiber.

Konservering

Ingen af fundene fra gravningen er valgt konserveret.

Danefæ

Ingen af fundene fra denne gravning er danefæ.

Fundgennemgang

A100/A104 i Frederiksborggade, nordlig profil, ca. 2m under nuværende gadeniv.

Et enkelt rødbrændt skår er opsamlet her (x1). Skåret er fra en rødbrændt lertøjspotte på ben, sandsynligvis en stjertpote, Indersiden er glaseret med en klar blyglasur. Rammedateringen for typen er 1400-1900, men glasuren tyder på en nøjere datering til 1600-1900.

A104, lige sv for strækning A103

To fragmenter af kridtpibestilke er fundet her. Det ene af stykkerne har indstempelt ornamentik bevaret i form af prik- og cirkellinier(x3), mens det andet er uden ornamentik (x2). Dateringen er 1600-tallet til 1800-tallet.

A107

Fra dette område er der opsamlet et fragment af indersålen fra en lædersko. Fragmentet er for lille til, at der kan udledes noget om skoens udformning. Da det er skønnest, at bevaringstilstanden er for ringe, er det valgt at kassere stykket efter registreringen.

A109

Fem keramiske skår er opsamlet her. Dateringen på disse skår ligger indenfor 1600-/1700-tallet.

Skårene udgøres af et sideskår af et rødbrændt lertøjsfad med hvor indersiden er pibelerbegittet med henret dekoration (x4), et bugskår fra en rødbrændt lertøjspotte med klar glasur på indersiden (x5) og sod på ydersiden samt to samhørende skår fra en rødbrændt lertøjsskål, der på indersiden er glaseret med en grøn glasur, mens den udadbøjede rand på indersiden er dekoreret med et hvidt kohornsmaleri med bølgelinie (x6).

Bilag 7

NØ-lige profil på langs i Frederiksborggade. A104 stiger let mod SØ og synes at blive mørkere

Murværk A112 skråt i profil. Bagård Rosenborggade 2.

Kampesten A115 med murbrokker ovenpå. Frederiksborggade 1B

Kampesten A115. Frederiksborggade 1B

Træplanke A106 ved kryds Rosenborggade/Sankt Gertruds Stræde

Kampesten A108 beliggende i lag A107. Frederiksborggade